

Hasselt, Om de Weede
Een Inventariserend Veldonderzoek

Michael Klomp

Colofon

ISBN: 978-90-8533-043-1

Gemeente Zwolle

Eenheid expertisecentrum, Afdeling Stad en
Landschap, Monumentenzorg en Archeologie

Tekst: Michael Klomp

Redactie: Hemmy Clevis

Vormgeving: Chi Dao, Hidde Heikamp

Tekeningen: Pete Rogers

Foto's: Hidde Heikamp, Henk Stout

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1. Het onderzoeksgebied	
1.2. Kader en vraagstelling	
2. Landschappelijke, geologische en bodemkundige situatie	7
2.1. Inleiding	
2.2. Geologie	
2.3. Bodem	
2.4. Onderzoeksmethode	
2.5. De bodemopbouw in het onderzoeksgebied	
3. Het archeologisch onderzoek	11
3.1. Inleiding	
3.2. Werkwijze	
3.3. Grondsporen en structuren	
3.3.1. Mesolithicum (8800-4900 v. Chr.)	
3.3.1.1. Kuilhaarden	
3.3.2. Middeleeuwen	
3.3.2.1. Akkers	
3.3.2.2. Sloten	
3.3.2.3. Watermolens: tjasker of monniksmolen?	
4. Het historisch kader	21
4.1. Van Hasseltermarke tot Waterschap benoorden de Dedemsvaart	
4.2. De havezate Groot Terwee	
4.3. De Weede	
5. Vondstmateriaal	25
5.1. Inleiding	
5.2. Kogelpotaardewerk	
5.3. Een insigne uit de slootvulling van de tjasker	
5.4. Vondsten uit de gracht van Groot Terwee	
6. Conclusie	27
Noten	29
Literatuur	29

1. Inleiding

1.1. Het onderzoeksgebied

Van 19 september tot en met 25 oktober 2006 heeft het team Monarch, in opdracht van de gemeente Zwartewaterland, een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) uitgevoerd op de lokatie Om de Weede.

In het gebied wordt een nieuwe woonwijk ontwikkeld. Hiervoor is door Bureau Alle Hosper in mei 2006 een Nota van Uitgangspunten Om de Weede opgesteld dat de inspiratie en opmaat vormde voor het masterplan. In het kader van dit masterplan is vervolgens een IVO verricht. Een Inventariserend Veldonderzoek geschiedt middels waarnemingen in het veld, waarbij (extra) informatie wordt verkregen over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een onderzoeksgebied. Dit omvat de aan- of afwezigheid, de aard, het karakter, de omvang, de datering, de gaafheid en de conservering van de archeologische waarden. Op basis van dit onderzoek kan een gefundeerd selectiebesluit worden genomen. Dit selectiebesluit kan bestaan uit het opgeven van de vindplaats, behoudt ex situ door opgraving en documentatie en behoud in situ middels bescherming.

Het onderzoeksgebied heeft een totale oppervlakte van 106 ha, waarvan 1530,5 m² is opgegraven. Het plangebied wordt begrensd door de nieuwbouwwijk de Nadorst in het westen, de Vaartweg in het zuiden, Terwee in het oosten en de Holtrustweg in het noorden. Het onderzoeksgebied is in gebruik als agrarisch gebied. Naast weidegrond is hierbij een deel van het gebied ingericht voor de akkerbouw. Het gaat dan voornamelijk om de percelen ten zuiden van de toegangsweg naar boerderij Groot Terwee en percelen die tussen deze boerderij en de wijk de Nadorst zijn gelegen. Het veldwerk is uitgevoerd door drs. M. Klomp (archeoloog), P. Rogers (senior-veldtechnicus), C. van der Sluis (veldassistent). Het opgravingsteam is in het veld geassisteerd door leden van de Historische Vereniging Hasselt en amateurarcheoloog H. Stout. Loon-, grondverzet-, sloop- en transportbedrijf Mulder Eykelkamp B.V. heeft de kraan geleverd met machinist H. Blankvoort. Al het vondstmateriaal is gede-termineerd en beschreven door M. Klomp.

Computerwerkzaamheden waaronder invoer en bewerking van data en het digitaliseren van de veldtekeningen zijn uitgevoerd door P. Rogers.

Contactpersonen bij de opdrachtgever Gemeente Zwartewaterland waren dhr. M. Bouwman en dhr. H. Schoemakers. Het onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de medewerking van dhr. Knol. Dhr Knol kon ons als vruchtgebruiker en voormalig eigenaar van de gronden veel informatie verschaffen die zeer bruikbaar is geweest voor het onderzoek. In overleg met hem is bijvoorbeeld besloten bepaalde sleuven op een andere lokatie aan te leggen dan was gepland. De vondsten en opgravingsdocumentatie berusten bij de archeologische dienst van de gemeente Zwolle. De veldtekeningen zijn gedigitaliseerd in het programma MapInfo (versie 6.5.).

Afb. 1. Ligging van het onderzoeksgebied.

Administratieve gegevens van de vindplaats

Gemeente Hasselt-objectnaam:	Hasselt, Om de Weede
Kaartblad:	21G
Centrumcoördinaten:	204.420/512.090
Opgravingscode:	OMD 06/OMD 07
Periode:	Mesolithicum tot Vroeg Moderne Tijd
Opdrachtgever:	Gemeente Zwartewaterland
Uitvoerder:	Gemeente Zwolle, team Monarch
Opgravingsleiding:	drs. M. Klomp
Cis code:	19115

Afb. 2. Landgebruik onderzoeksgebied bruin = akkergronden, groen = weiland.

Afb. 3. Impressie onderzoeksgebied.

1.2. Kader en vraagstelling

Het onderzoeksgebied is op de Archeologische Waardenkaart van de gemeente Zwartewaterland deels aangegeven met een waarde van 50 % en voor een deel met 10%. In gebieden met een archeologische waarde van 50 % is altijd een IVO nodig, in gebieden met een 10 % waardering wordt in sommige gevallen een IVO middels grondboringen uitgevoerd, in andere gevallen wordt zelfs van archeologisch onderzoek afgezien. In het plangebied Om de Weede hangt de 50 % waardering samen met de natuurlijke bodemgesteldheid van het gebied. De informatie met betrekking tot de natuurlijke bodemgesteldheid is afkomstig van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Deze bodemkaart is echter vrij grof en geeft in dit geval slechts globaal de ligging van zandhoogtes in het gebied weer. Het eerste doel van het IVO zal dus zijn het nauwkeurig in kaart brengen van de zandhoogtes om vervolgens te bepalen of op deze hoogtes archeologische sporen aanwezig zijn. Pas daarna wordt daadwerkelijk het doel van het IVO nagestreefd: het vaststellen van de aard, omvang en kwaliteit (gaafheid en conserveringsomstandigheden) van de archeologische vindplaatsen.

Voor het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) is een Programma van Eisen (PvE) en Plan van Aanpak (PvA) opgesteld met hierin een aantal onderzoeksvragen die als leidraad dienen voor het onderzoek.¹ Deze onderzoeksvragen zijn gebaseerd op de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen:

1. wat is de gaafheid van de archeologische sporen in horizontale en verticale zin?
2. wat is de aard van de sporen en zijn er duidelijke structuren te herkennen?
3. wat is de datering van de verschillende vindplaatsen?
- 4.. hoe is de geomorfologische en fysische geografische gesteldheid in het plangebied en de relatie tussen deze natuurlijke gesteldheid en de archeologische vindplaatsen?
5. wat is de staat van conservering van de sporen en eventuele vondsten?
6. wat is de spoor- en vondstdichtheid?
7. wat zijn de begrenzingen van de archeologische vindplaatsen?

De antwoorden op deze vragen worden gebruikt voor het nemen van een afgewogen selectiebesluit over verder archeologisch onderzoek, dan wel adequate maatregelen voor behoud en beheer te kunnen treffen.²

2. Landschappelijke, geologische en bodemkundige situatie

2.1. Inleiding

Tijdens het veldwerk is veel aandacht besteed aan de bodemopbouw in het onderzoeksgebied. De geologische en bodemkundige gesteldheid van het landschap is immers van groot belang voor de vestigingskeuze van de prehistorische en middeleeuwse mens. De Bodemkaart van Nederland van 1:50.000, Blad 21 Oost biedt hierbij een belangrijk handvat.³

2.2. Geologie

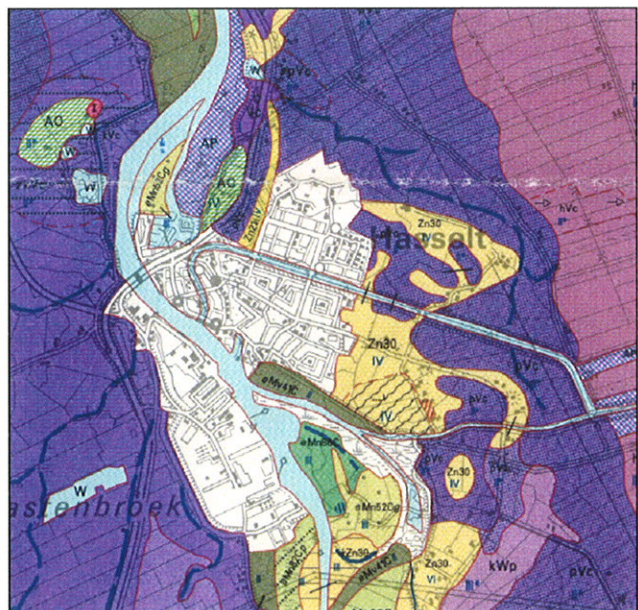
De pleistocene afzettingen in het onderzoeksgebied zijn gevormd tijdens de laatste drie ijstijden: het Elsterien, het Saalien en het Weichselien. Deze afzettingen rusten op een dik pakket grove rivierzanden dat is aangevoerd door rivieren die vanuit het oosten en zuiden naar het noorden stroomden. Het rivierzandpakket is circa 80-100 m dik en bestaat uit grofzandige en soms grindhoudende sedimenten van de Formatie van Harderwijk, Formatie van Enschede en afzettingen van de Formatie van Urk. Onder de formatie van Urk worden grotendeels Rijnaafzettingen gerekend die bestaan uit fijne en grove zanden, soms afgewisseld met klei- en veenlagen. De bovenkant van het pakket bestaat uit rivierafzettingen van de Formatie van Kreftenheye. Deze afzettingen, bestaande uit grindhoudende grove zanden, zijn in het Saalien afgezet door de rivier de Vecht en de Rijn. De rivier de Vecht was in deze periode een brede vlechtende rivier die door een breed oerstroombdal liep. Dit oerstroombdal van de Vecht lag tussen het Drents plateau in het noorden en de Overijsselse stuwwallen in het oosten. De Rijn liep in deze periode nog door het IJsseldal. In de laatste ijstijd, het Weichselien, bereikte het landijs ons land niet en was er sprake van een grotendeels koud en droog klimaat. In deze periode kon de wind vat krijgen op het keileem en de voor en in het Saalien afgezette zandpakketten. Bij deze verstuivingen is eerst oud dekzand afgezet, gevolgd door jong dekzand. Zowel het oud als jong dekzand is onderverdeeld in oud en jong dekzand I en II. Tegelijkertijd met de afzettingen van jong dekzand II zijn langs de oevers van rivierlopen ook rivierduinen ontstaan. Het zand hiervan is doorgaans afkomstig uit de riviervlakte en is leemarm en grofkorreliger dan het jong dekzand. De hierboven beschreven afzettingen hebben geleid tot een geleidelijke opvulling van het oerstroombdal van de Vecht. De brede stroomvlakte is hierbij teruggebracht tot het smalle dal van de huidige Vecht in het zuiden en het dal van de Reest in het noorden. De Vecht veranderde in een meanderende rivier. Tegenwoordig mondt de Overijsselse Vecht uit in het Zwarte Water. Het Zwarte Water dat in het verleden ook wel werd aangeduid als de Genne, moet voor een deel als Vechtloop worden geïnterpreteerd. Het deel van het Zwarte Water tussen Zwolle en de monding van de Vecht wordt grotendeels als gegraven beschouwd.

2.3. Bodem

In het onderzoeksgebied liggen volgens de Bodemkaart van Nederland twee soorten gronden: vlakvaaggronden van grof zand en weideveengronden op zeggeveen, rietzeggeveen of broekveen.

De grofzandige vlakvaaggronden liggen als smalle rivierduinen in het onderzoeksgebied en zijn vermoedelijk aan het eind van het Weichselien en het begin van het Holoceen door verstuiving vanuit de riviervlakten ontstaan. Tussen de rivierduinen liggen weideveengronden. Weideveengronden zijn gronden waar de bovengrond donker genoeg is en tevens dikker is dan 15 cm of gronden waarbij de bovengrond tot een minimale diepte van 15 cm humusrijk is. Het kleidek van de weideveengronden in het onderzoeksgebied is gemiddeld tussen de 20 en 25 cm dik en is in veel gevallen zwak tot matig humusrijk. In sommige gevallen is de kleilaag onder de 15 cm minder humusrijk, kalkloos en zwaarder van structuur. Onder het veenpakket is aan de rand van de rivierduinen in het zand podzolisering aangetroffen.

Het podzoliseringsproces bestaat uit het naar beneden verplaatsen en uitspoelen van oplosbare stoffen die vervolgens op een dieper gelegen niveau weer worden afgezet of ingespoeld. Kenmerkend bij dit proces zijn het ontstaan van de E-horizont en de B-horizont. Deze B-horizont wordt vaak onderverdeeld in een Bh- of Bs-horizont. De toevoeging h staat dan voor humus, de s voor ijzer. De podzolgronden onder het veenpakket kunnen geschaard worden tot de groep veldpodzolgronden.

Afb. 4. Bodemkaart van Nederland, blad 21 Oost.

Afb. 5. Detailopname podzolbodem in put 1.

2.4. Onderzoeksmethode

Tijdens het Inventariserend Veldonderzoek zijn in de opgravingssleuven om de 10 m kolomopnamen beschreven. In totaal gaat het om 88 opnamen. De bodems zijn beschreven per onderscheiden hoofd- en subhorizonten.⁴ Naast kolomopnamen in het veld is ook gebruik gemaakt van gegevens uit het digitale bestand Bodemdata.nl waarin boorbeschrijvingen uit 1984 zijn opgenomen. Het geheel is aangevuld met boorbeschrijving van boringen die zijn gedaan door Witteveen & Bos.⁵

2.5. De bodemopbouw in het onderzoeksgebied

In de bodemgesteldheid in het onderzoeksgebied kan een verschil worden gemaakt in bodems die op de rivierduinen zijn aangetroffen en bodems die in de lager gelegen gebieden zijn gevormd. Het gaat hier meestal om laagten tussen de verschillende rivierduinen.

De ligging van de proefsleuven in het onderzoeksgebied is volledig gebaseerd op informatie van de Bodemkaart van Nederland, Blad 21 Oost Zwolle. Op deze kaart staan duidelijk de rivierduinen in het onderzoeksgebied aangegeven. Tijdens het IVO bleek dat deze Bodemkaart van Nederland te grofmazig van karakter is. Op plekken waar bijvoorbeeld een rivierduin gekarteerd is, blijkt deze niet aanwezig te zijn of andersom. Ook komt het patroon van de rivierduinen niet overeen met de werkelijkheid. De kolomopnamen tijdens het IVO maken het mogelijk om een gedetailleerder beeld te geven van het onderzoeksgebied.

Op de hogere delen van de rivierduinen is geen intact bodemprofiel meer aangetroffen. Dit komt deels doordat delen van de rivierduinen zijn afgegraven of diepgeploegd. Vooral in het oostprofiel van put 13 zijn duidelijke sporen van diep ploegen waargenomen.⁶ Onder de dunne toplaag of A-horizont was daarom alleen nog maar een C-horizont aanwezig.

Alleen op de overgangen van de rivierduinen naar de lager gelegen veengronden is in sommige gevallen nog een intact bodemprofiel aangetroffen. In put 3 is in een laagte tussen de rivierduinen een podzolbodem waargenomen. Op deze podzolbodem is later een veenpakket gevormd. Tussen het veenpakket en de podzol is een dun laagje leem aangetroffen. Dit dunne laagje leem kan geïnterpreteerd worden als "meerbodem". Een meerbodem wordt vaak aangetroffen in afgesloten lage terreingedeelten (o.a. dobben en vennen) en bestaat uit een lössachtige afzetting die is ontstaan door accumulatie van stof, uitgestoven uit de stuivende dekzanden.⁷

Meerbodems ontstaan vrijwel altijd in afgesloten laagten. In doorlopende laagten vindt echter ook accumulatie van stof plaats. Deze afzettingen worden aangeduid onder de noemer beekklei.⁸

In de laagten zijn veenbodems gevormd waarin op sommige plaatsen nog sporen van bomen zijn aangetroffen. Deze bomen verwijzen naar de broekbossen die hier in het verleden zijn geweest. Ook in de nabij gelegen

Afb. 6. Detailopname oostprofiel in put 13.

Mastenbroekerpolder zijn sporen van een veenbos blootgelegd. Dit bos is rond de jaartelling ontstaan en in de 5de eeuw na Christus verdwenen. Op het veenpakket in het onderzoeksgebied was op slechts enkele plaatsen nog een kleilaag aanwezig. Deze kleilaag moet op meerdere plekken aanwezig zijn geweest maar is deels verwijderd of verploegd. Ook in de lagere delen zijn bodemingrepen verricht die voornamelijk tot doel hadden om de bodem te verbeteren. Op het perceel langs de Vaartweg en Terwee zijn in put 1 sporen aangetroffen die veroorzaakt zijn door het gebruik van een spitmachine. Spitmachines worden meestal ingezet op terreinen die slecht begaanbaar zijn met gewone ploegen. In de opgravings sleuven laten spitmachines kleine ronde of vierkante sporen achter. In het onderzoeksgebied is gebruik gemaakt van twee verschillende typen spitmachines.⁹ Dit was ook in de opgraving te zien aan de vormen en formaten van spitsporen. Bij één van de machines waren de spitsporen niet allemaal van een gelijk formaat.

Afb. 7. Voorbeeld van een spitmachine.

Afb. 8. Spitsporen in put 1.

3. Het archeologisch onderzoek

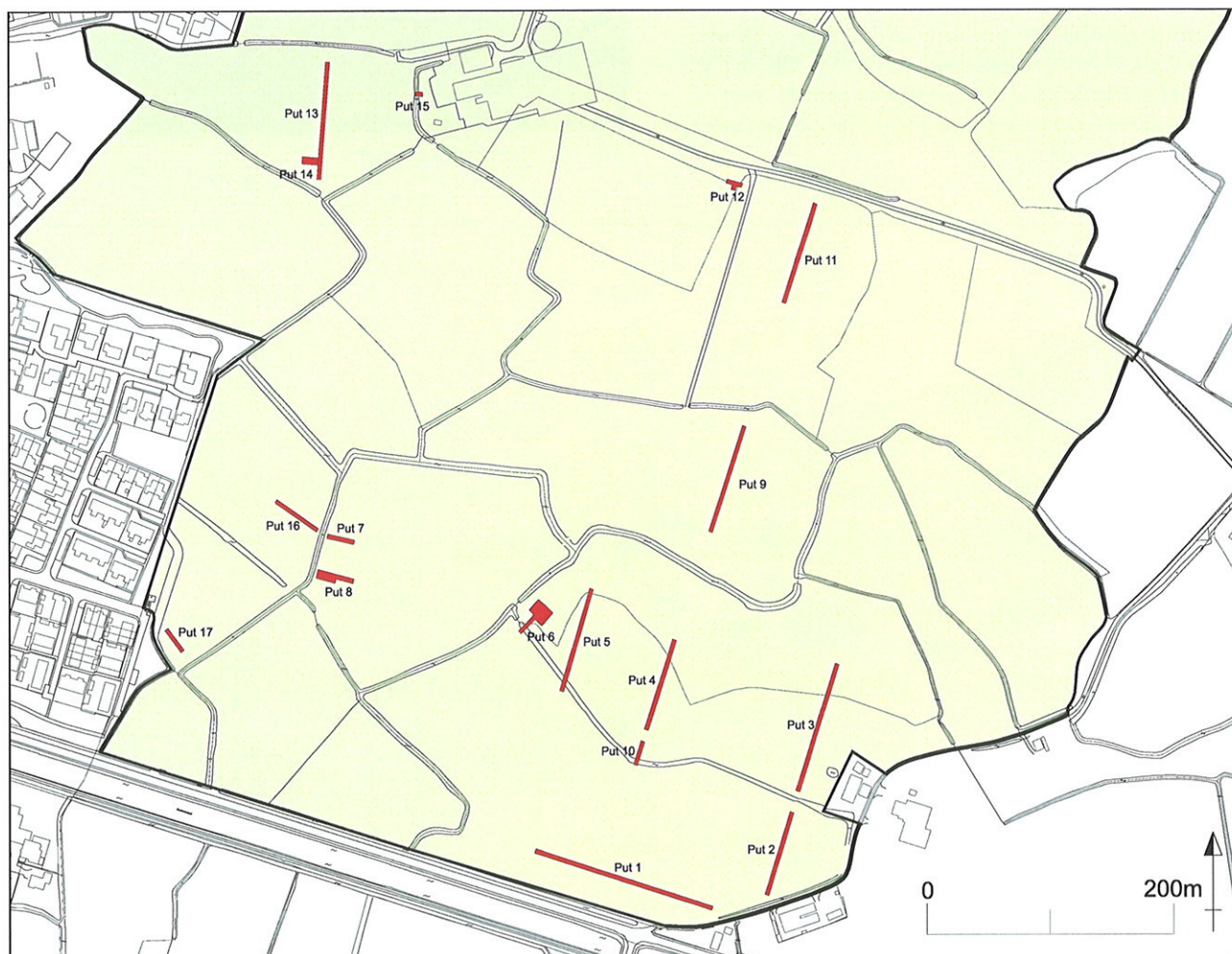
3.1. Inleiding

Het onderzoeksgebied had een omvang van 106 ha waarvan ongeveer 1530,5 m² is onderzocht.¹⁰ Het Inventariserend Veldonderzoek is opgedeeld in twee fasen. De eerste fase heeft plaatsgevonden op de landerijen die in gebruik zijn bij landbouwer Knol van Groot Terwee. In deze fase zijn 15 proefsleuven gegraven. Het onderzoek is gestart op de graslandpercelen. De sleuven in het grasland zijn zo snel mogelijk afgewerkt om vervolgens weer ingezaaid te kunnen worden. Na de sleuven in het grasland zijn nog enkele sleuven op de akkergronden aangelegd.

De tweede fase van het onderzoek is verricht in januari 2007 en heeft plaatsgevonden op gronden van de gemeente Zwartewaterland zelf. Hier zijn twee oost-west georiënteerde proefsleuven aangelegd. Bij deze sleuven is aansluiting gezocht op put 7 en 8 van de eerste campagne.

3.2. Werkwijze

Tijdens de eerste fase zijn 15 proefsleuven gegraven. Hiervan hebben 8 proefsleuven (put 2-6, 9-11 en 13) een noord-zuid oriëntatie. De putten 1, 7-8 en 12 hebben een oost-west orientatie. Put 14 is aangelegd als uitbreiding van put 13, terwijl put 15 gericht was op het maken van een doorsnede van de oude gracht van de voormalige havezate Groot Terwee. Alle putten zijn 4 meter breed en tot op het schone zand (C-horizont) uitgegraven. Dit houdt in dat er op de rivierduinen gemiddeld slechts 25 cm grond verwijderd dienden te worden. Van elke put is één opgravingsvlak gedocumenteerd en getekend op schaal 1:50. De NAP hoogten zijn per put om de 3 m vastgelegd. Vondsten tijdens de aanleg zijn verzameld in vakken van 5 bij 4 m. Overige vondsten zijn gekoppeld aan sporen of als puntvondst gedocumenteerd. Bij aanwezigheid van grondsporen is gekozen om slechts enkele sporen te cou-

Afb. 9. Overzichtskartaal met proefsleuven.

peren en te documenteren. De coupes zijn getekend op schaal 1:20. Van 5 sporen zijn monsters genomen voor c14 analyse. Alle putten zijn ingemeten met GPS door de afdeling Geodesie van de gemeente Zwolle. Van de putten zijn verder overzichtsfoto's en detailfoto's gemaakt.

Gedurende deze fase zijn ook enkele profielen getekend en geanalyseerd. In deze profielen zijn geen archeologische fenomenen waargenomen. De beschrijving van de profielen zijn daarom in hoofdstuk 2 opgenomen. Voor de tweede fase is dezelfde werkwijze gevolgd als bij de eerste fase.

3.3. Grondsporen en structuren

3.3.1. Mesolithicum (8800-4900 v. Chr.)

3.3.1.1. Kuilhaarden¹¹

Tijdens het onderzoek zijn 20 houtskoolhoudende sporen aangetroffen die geïnterpreteerd kunnen worden als kuilhaarden. Het merendeel van de kuilhaarden is verstoord door sporen van diepploegen. Daarnaast is de oorspronkelijke bovenlaag verdwenen door egalisatiewerkzaamheden of zandwinning. Gemiddeld zal ongeveer tussen de 25 en 30 cm bovenlaag ontbreken. In sommige gevallen kan dit nog meer zijn geweest.

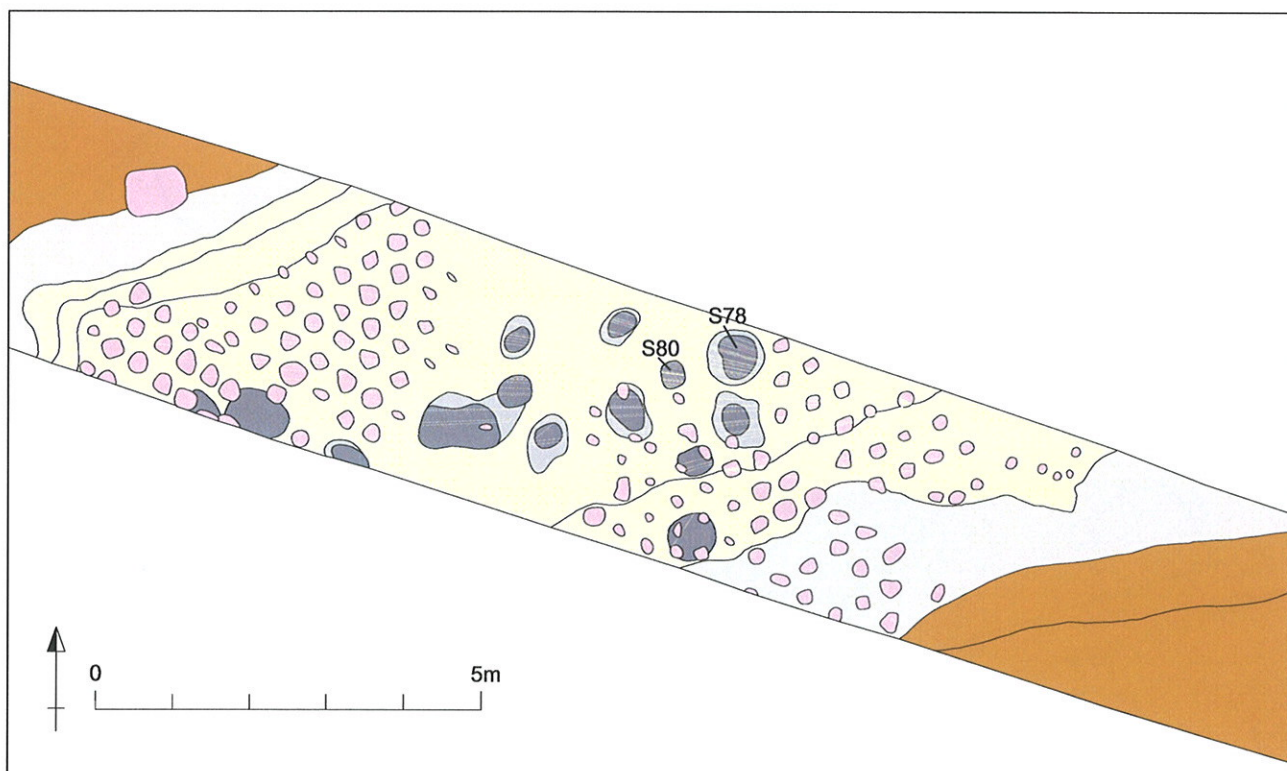
Van 5 van de kuilhaarden is een 14C-datering beschikbaar (bijlage I). De dateringen bestrijken de periode 7850±50 BP tot 6480±120 BP. Dit komt overeen met de periode tussen 6800 en 5200 v.Chr in de archeologische tijdsindeling gevat als het Laat Mesolithicum.¹²

De vijf onderzochte kuilen hebben gemiddeld een diepte tussen de 20 en 25 cm. Slechts één kuil (S170-171) had een diepte van 58 cm. Deze kuil was helaas verstoord door sporen van een spitmachine. In het algemeen liggen kuilhaarden met een afwijkende diepte naast elkaar.¹³

Ook in de vorm van de kuilen is vaak een grote variatiebreedte aanwezig. Hermsen onderscheidt in een onderzoek naar Mesolithische haardkuilen aan de Vrouwenlaan in Zwolle drie vormen: ronde-, ellipsvormig- en asymmetrische/onregelmatige kuilen. De kuilhaarden in het onderzoeksgebied Om de Weede zijn rond of ellipsvormig en hebben gemiddeld een diameter van 50 cm. Door het geringe aantal gecoupeerde

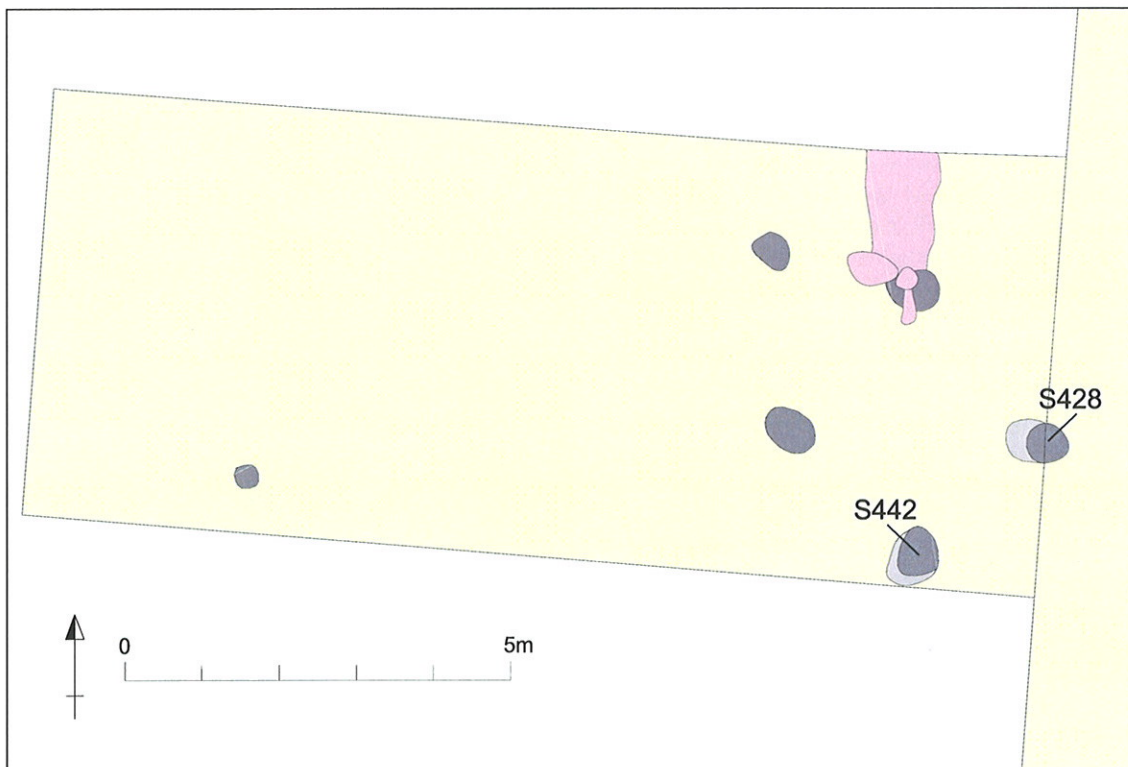
Afb. 10a. Kuilhaarden in put 1.

Afb. 10b. Vaktekening kuilhaarden en spitsporen in put 1.

kuilen is het niet mogelijk om uitspraken te doen over de wanden van de kuilen. Hierdoor is ook een functie duiding niet mogelijk. Een opvallend fenomeen blijft echter de variatie in diepte van de kuilhaarden. Peeters komt in zijn proefschrift met als onderwerp de studie naar verschillende ruimtelijke en temporele aspecten van de vroeg holocene (10.000 BP-4000BP) landschapontwikkeling in de provincie Flevoland en de variabiliteit en dynamiek van landschapsgebruik door Mesolithische en Neolithische jager-verzamelaars en vroege landbouwers in dat gebied tot de stelling dat diepe kuilhaarden voornamelijk in de periode tussen 7800 BP en 6100 BP voorkomen. Na 6000 BP zijn de kuilhaarden ondiep en spreekt hij dan ook van oppervlaktehaarden. Deze verandering heeft in Flevoland te maken met de afname van de getijdendynamiek en het geleidelijk verdrinken van de omgeving.¹⁴ De kuilhaarden in het onderzoeksgebied zijn waarschijnlijk ouder dan 6000 BP. Wanneer bovengenoemde stelling ook voor het onderzoeksgebied zal gelden, zal er daarom sprake zijn van zowel kuilhaarden als oppervlaktehaarden. Op basis van de kleur van de

vulling valt eveneens geen uitspraak te doen. De vulling van alle kuilen was hetzelfde. Binnen het onderzoeksgebied zijn drie lokaties aan te wijzen waar Mesolithische kuilhaarden zijn aangetroffen. Op twee lokaties lijken de kuilen uit dezelfde periode te dateren. Dit is speculatief omdat slecht een beperkt aantal kuilen 14C zijn gedateerd. Twee kuilhaarden uit put 1 (S78 en 80) worden respectievelijk gedateerd rond 6490±30 BP en 6480±120BP. Dit komt na calibratie overeen met de periode 5484-5374 BC en 5215-5632 BC. De kuilen uit put 8, 13 en 14 (S254, 428 en 442) stammen uit de periode 7850±40 BP tot 7820±50 BP. In put 8 is slechts één kuil (S254) aangetroffen die na calibratie gedateerd wordt tussen 6815 BC en 6505 BC. De twee kuilen uit put 13 en 14 (S428 en 442) hebben een C14 datering van 7840±40 BP en 7850±40 BP. Dit komt overeen met de periode 6814-6592 BC en 6820-6595 BC. Tussen de Mesolithische vindplaatsen zit dus een tijdsverschil van ruim 1000 jaar. Het lijkt er dus op dat in het Laat-Mesolithicum in verschillende perioden gebruik is gemaakt van het landschap in het gebied.

Afb. 10c. Kuilhaarden put 14.

In het Laat Mesolithicum, dat valt in het Atlanticum (7000-3800 v.Chr) treedt een verandering op van een droog klimaat naar een vochtiger klimaat. De gemiddelde temperatuur in juli lag toen naar schatting 1 tot 2 graden hoger dan tegenwoordig.¹⁵ De klimaatverandering heeft ook tot gevolg gehad dat de naaldbossen vervangen zijn door dichte loofbossen. Door het toenemen van neerslag is in deze periode op veel plaatsen veen gevormd en zijn in de afgesloten laagten dobben en vennen ontstaan. Opmerkelijk is het volledig ontbreken van vondstmateriaal in en uit de omgeving van de kuilhaarden. Dit lijkt een vrij algemeen verschijnsel te zijn. Op basis van het ontbreken van vondstmateriaal en de variatie in vorm en dieptes van de kuilen is daarom de functie van de kuilhaarden niet altijd duidelijk. De meest gangbare theorie is dat de kuilen zijn gebruikt bij het bereiden van voedsel. Daarnaast zouden ze gebruikt kunnen zijn voor het drogen van producten en het roken van bijvoorbeeld dierenhuiden.¹⁶ Naar aanleiding van onderzoek van 100 kuilen op de Hoge Vaart-A27 in Flevoland worden ook het verhitten van vuurstenen of kookstenen, het produceren van teer, het in langere tijd in standhouden van vuur en het produceren van houtskool als mogelijke functies geopperd. Feit blijft wel dat de twee eerstgenoemde functie het meest voor de hand liggen.¹⁷

3.3.2. Middeleeuwen

3.3.2.1. Akkers

In de middeleeuwen is het gebied ontgonnen en zijn de landerijen geschikt gemaakt voor het bedrijven van landbouw. Op de hoger gelegen duinen zijn de akkers aangelegd. Het hoogste punt van het gebied ligt op de plek van boerderij Groot Terwee. In de tuin van deze boerderij is een intacte podzolbodem aangetroffen met daarop sporen van een plaggendek. Dit plaggendek is elders in het gebied niet meer aangetroffen. Dit is te wijten aan de grootschalige zandwinningen die in het gebied hebben plaatsgevonden. Daarnaast zal het plaggendek ook niet al te dik zijn geweest. Onder het plaggendek van Groot Terwee is in de A-horizont van de podzolbodem een scherp kogelpotaardewerk aangetroffen. Ook in de akkerlaag in put 11 is een randfragment van kogelpotaardewerk aangetroffen.

Het kogelpotaardewerk is globaal te dateren tussen de 10de en 13de eeuw en kan een indicatie zijn voor het gebruik van het terrein vanaf de Volle of Late Middeleeuwen. Voor bewoning in die tijd zijn in de proefsleuven geen aanwijzingen gevonden. Als er al sprake is van bewoning dan zou deze geconcentreerd moeten zijn op de plek van Groot Terwee. Opmerkelijk is dat de middeleeuwse scherven alleen op het meest noordelijk gelegen rivierduin zijn gevonden. Op de overige rivierduinen is geen middeleeuws materiaal aangetroffen. Mogelijk is dit veroorzaakt door het feit dat op de andere duinen van een akkerlaag helemaal geen sprake (meer) is.

3.3.2.2. Sloten

Tijdens de ontginning van het landschap zijn ook de eerste sloten aangelegd. Deze sloten waren in eerste instantie bedoeld om het gebied te ontwateren. Opmerkelijk is dat het slotenpatroon zoals is aangegeven op het kadastrale minuutplan uit 1832 overeenkomt met de ligging van de rivierduinen.

De sloten zijn vrijwel altijd in de laagtes aangelegd. Een deel van de sloten uit 1832 is gedempt en vervangen door een nieuwe sloot. In de opgraving zijn veel sloten die op het minuutplan van 1832 zichtbaar waren, teruggevonden. Ook zijn op enkele andere lokaties oudere sloten aangetroffen. In put 14 is een greppel of sloot aangetroffen die gezien de vulling mogelijk uit de Middeleeuwen kan dateren. Helaas ontbrak vondstmateriaal om dit te bevestigen. Op zowel de Hottingerkaart (1773-1794) als het kadastrale minuutplan uit 1832 is ten oosten van Groot Terwee aan weerszijden van de toegangsweg naar de boerderij een rechthoekig perceel afgebakend.

Beide rechthoekige percelen hebben behoord tot de havezate Groot Terwee en waren vermoedelijk ingericht als bongerd of boomgaard. In put 12 is een deel van de sloot van de bongerd teruggevonden. In deze sloot is een 2 centiemes stuk uit België teruggevonden. Deze is grofweg te dateren tussen 1820 en 1860.

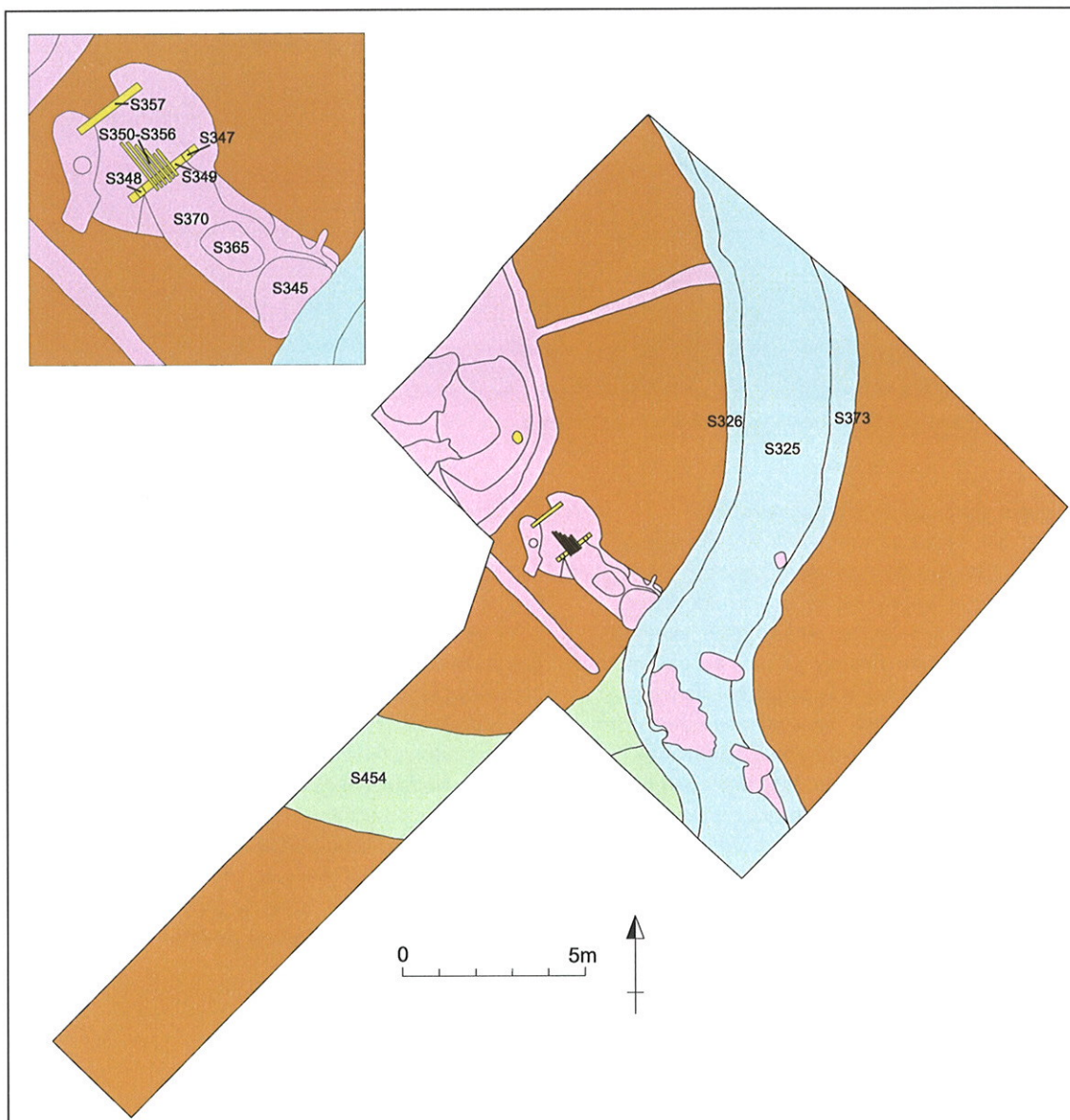

Afb. 11. Uitsnede Hottingerkaart ca. 1780.

3.3.2.3. Watermolens: tjasker of monniksmolen?

Op basis van de bodemgesteldheid en de uitspraak van de Historische Vereniging Hasselt dat er tijdens het onderzoek rekening gehouden moest worden met de aanwezigheid van watermolens of tjaskers is nogmaals een onderzoek gedaan naar oud kaartmateriaal. Dit leverde in eerste instantie niets op. Wel zijn op een oude luchtfoto uit 1960 enkele kleine cirkels waargenomen. Op basis van de foto was het niet duidelijk of het hier ging om zogenaamde *Cropmarks* of dat het hier toevalligheden of vervuilingen op de foto betrof. Besloten is om op de plaats van de meest duidelijke cirkel een kleine proefsleuf aan te leggen, die later is uitgebreid tot een proefput (put 6). In de proefsleuf zijn inderdaad ronde

sloten [S454 en S325, S326 en S373] aangetroffen. Aan de versnijdingen van de twee sloten [S454 en S325] was duidelijk zichtbaar dat beide sloten niet gelijktijdig zijn gedempt. Sloop [S454] moet het eerst zijn gedempt omdat deze immers doorsneden wordt door de sloot [S326 en S373]. Binnen deze sloot was in het veen een verkleuring zichtbaar met daarin duidelijke spoellagen en sporen die wijzen op het kolken van water. Tijdens het voorzichtig afschaven van dit spoor [S345, S365-S370] kwamen ook houtresten tevoorschijn. Naast een eiken ligger [S349] met restanten van twee haaks daar opstaande verbindingen [S347 en S348] zijn ook fragmenten van een grenen ton of vat [S350-S356] teruggevonden.

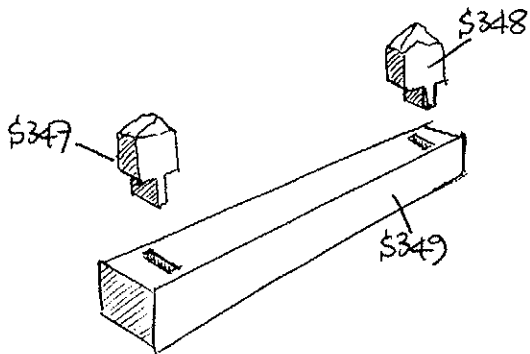
Afb. 12a. Vlaktekening archeologische sporen watermolen in put 6.

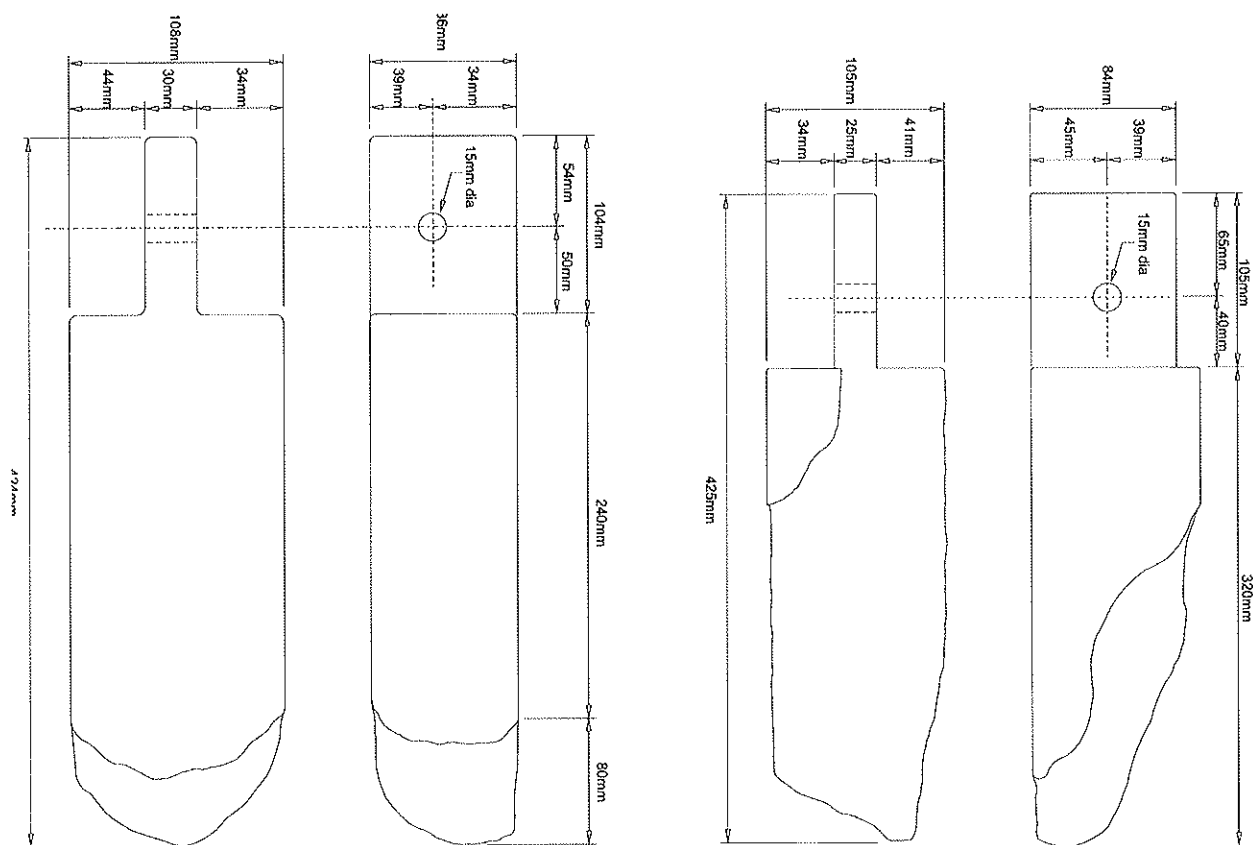
Afb. 12b. Opgravingsfoto archeologische sporen watermolen.

Ook werd nog een grote paal [S361] aangetroffen. Opmerkelijk zijn ook twee restanten van kleine greppeltjes [S323 en S346] die uitkwamen in de sloot. Deze zijn ongetwijfeld gebruikt voor de afvloeiing van het opgekruide water. De sporen zijn de restanten van een watermolen. In eerste instantie werd uitgegaan van een interpretatie als tjasker. Binnen de tjaskers zijn twee typen te onderscheiden: de paaltjasker en de boktjasker. Deze typeonderscheiding wordt bepaald door de opstelling van de molen en de daarmee samenhangende verkruiingsmethode. De molens zelf zijn vrijwel identiek aan elkaar. In publicaties over molens wordt vrijwel voorbijgegaan aan de tjasker. Blom zorgt voor een doorbreking door een aparte publicatie te wijden aan dit zeldzame molentype. Hij komt tot de conclusie dat er in totaal slechts vijftien tjaskers bewaard zijn gebleven waarvan er twaalf tot de paaltjaskers gerekend kunnen worden. De meest zuidelijk gelegen tjasker ligt in Kleine Leeuwte, gemeente Brederwiede.

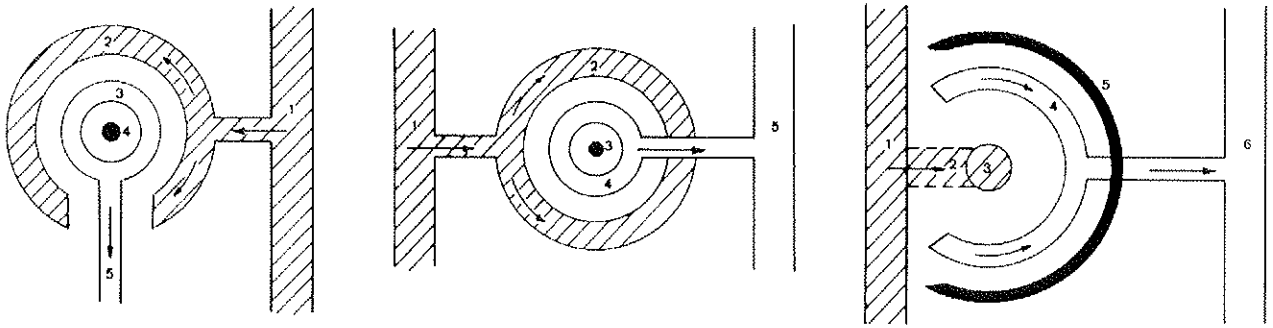
Bij de hierboven onderscheiden typen tjaskers hoort ook een bepaald slotenpatroon. Bij een paaltjasker wordt gebruik gemaakt van een buitenste ringsloot. Omdat de ton bij verkruiing van plek verandert is het noodzakelijk om rondom de paal een binnenste ringsloot aan te leggen die in verbinding met het binnenwater staat. Het opgepompte water loopt via de aan de ton bevestigde afvoergoot in een tweede binnenste ringsloot van waaruit door een gegraven verbinding of een houten goot het water afvloeit in de buitenste ringsloot of boezem. Bij een boktjasker daarentegen is altijd sprake van een vast draaipunt. De ton staat hier in een gegraven gat, de vijzelkolk genaamd, dat via een sloot of duiker met het binnenwater correspondeert. Het water wordt in een concentrisch met de kruibaan gegraven ringsloot gestort.

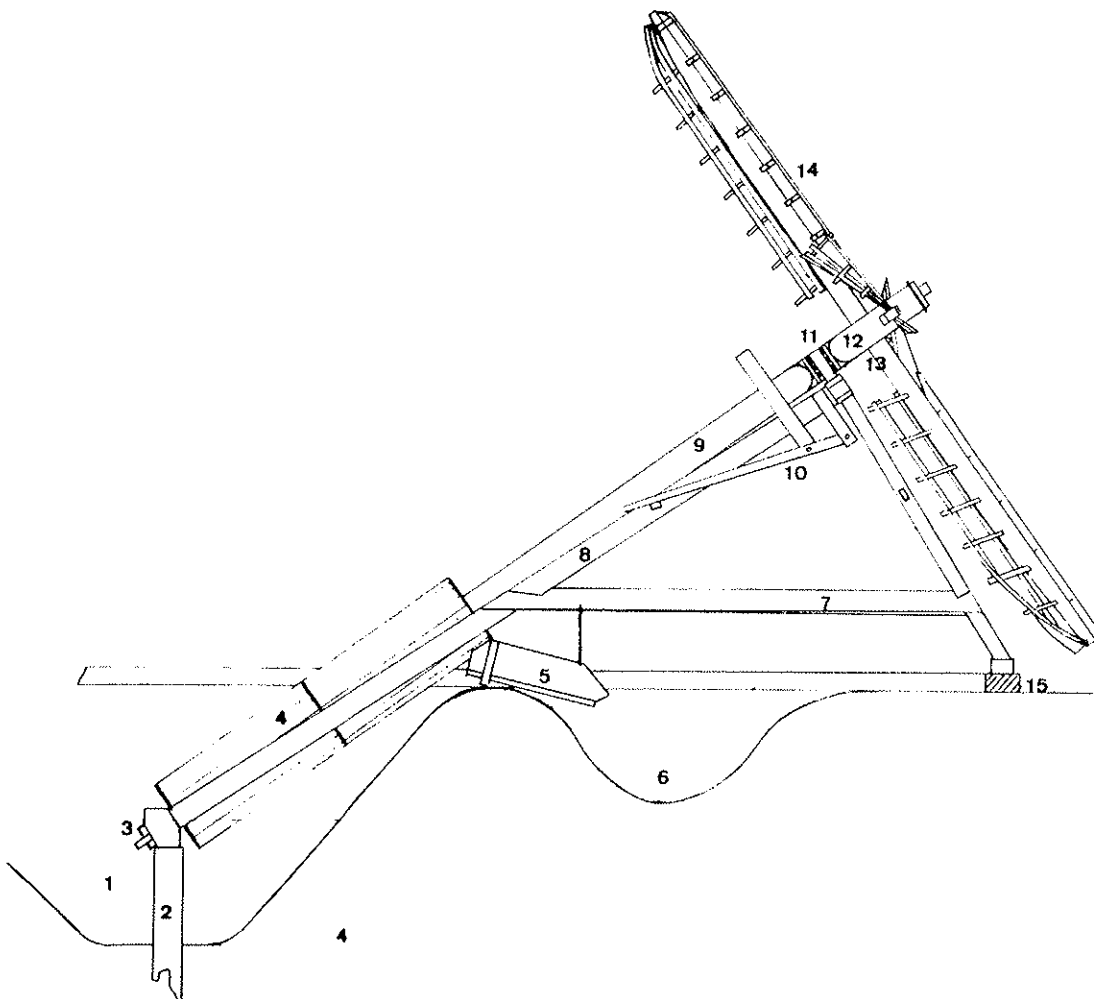
Afb.13a. Onderdeel constructie watermolen.

Afb. 13b. Tekening pen-gat verbindingen van opstaande delen S347 en S348.

Afb. 14. Slotenpatroon van twee typen tjaschers en mogelijkheden afwatering of bevoeiing.

Afb. 15a. Boktjasker.

Afb. 15b. Foto van paaltjasker, kleine Leeuwte, gemeente Brederwiede.

Naar aanleiding van een bezoek aan het natuurpark de Weerribben en gesprekken met dhr. Elzenaar komen we tot de interpretatie dat de archeologische sporen onderdeel zijn van een groter type watermolen dan de tjasker. In volgorde van grootte kan het hierbij gaan om een *spinnekop*-, *wip*- of *monniksmolen*. Op basis van de in de opgraving aangetroffen ijzeren pennen kan de diameter van de vijzel op ca. 60 cm worden geschat. Een dergelijke diameter van de vijzel past het best bij een *achtkantige monniksmolen*.

De aangetroffen houtconstructie is dan het restant van een vijzelbak, de paal is onderdeel van de fundering en is er één van vier of acht. Elzenaar sprak verder nog van een belangrijke verhouding tussen de diameter en het aantal gangen van de vijzel en de vlucht of diameter van de wieken. Bij een vijzel met twee gangen moet de vlucht van de wieken minimaal 8,2 m zijn geweest.

Monniksmolens komen alleen voor in Friesland en Overijssel en zijn net als tjaskers vaak eigendom van boeren. Ze zijn met name gebruikt om kleine polders en individuele weilanden te bemalen. Naast het principe van afwatering kan de *monniksmolen* ook uitstekend zijn gebruikt voor bevoeiingsdoeleinden. Dit is met name in rietcultuurgebieden het geval. Het is uit de opgravingsgegevens helaas niet duidelijk geworden waarvoor "*de monniksmolen*" heeft gediend. Wanneer naar de stroomrichting van het water in de sloten gekeken wordt lijkt het erop dat het water uit kleinere sloten opgepompt is op een hoofdsloot, de Tochtsloot genaamd, die uiteindelijk afwaterde op de Wijk en op de Dedemsvaart. Het merendeel van het water zou echter op de Wijk geloosd worden.

Afb. 16. Monniksmolen, Ybema 's Mole in Workum (Foto: Jaap Tiedema).

4. Het historisch kader

4.1. Van Hasseltermarke tot Waterschap benoorden de Dedemsvaart

Het onderzoeksgebied behoorde vanouds tot de Hasseltermarke. In een marke is door de markegenoten (leden van de marke) het beheer en gebruik van de onverdeelde landen, de woeste gronden, geregeld. De marke genoten bezaten waardelen of waren (aandelen in de marke). Aan zo'n waardeel kon bijvoorbeeld het recht gekoppeld zijn om een bepaald aantal koeien in de gemeenschappelijke weide te laten grazen. Wanneer alle gemeenschappelijke gronden verdeeld waren, ontwikkelde veel van de marken zich tot waterschappen.

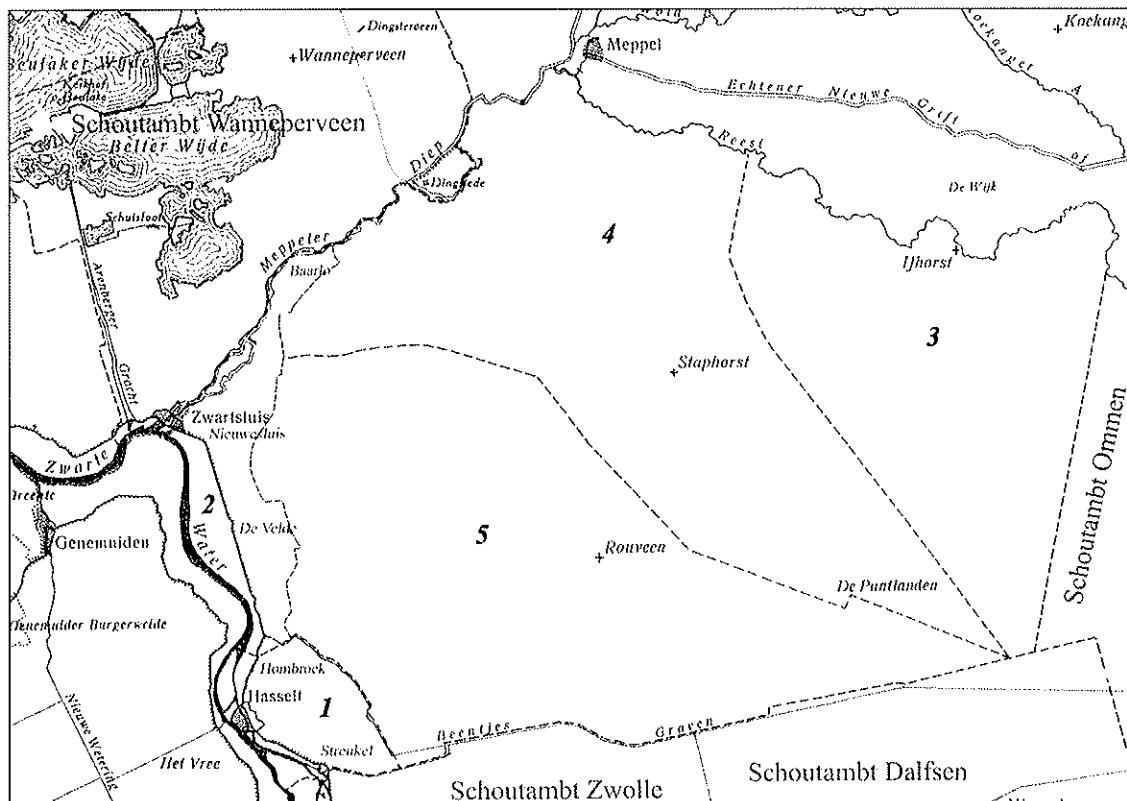
Ook in de Hasseltermarke, die bestond uit de buurschappen Streukel en Hombroek, is al in de 15de eeuw de verdeling voltooid en hielden de markegenoten zich nog uitsluitend bezig met de zorg voor dijken, wegen en wateren. Deze zorg wordt ook wel de Hasseltermarkeschouw genoemd. Het oudst bekende dijkrecht van deze schouw dateert uit 1475. De Hasseltermarkeschouw is later geregeld door het Waterschap Benoorden de Dedemsvaart dat in 1997 is opgegaan in het huidige Waterschap Groot Salland. Na veel voorstudies naar een mogelijk traject van de Dedemsvaart wordt in 1809 gestart met het vergraven van de oudere al uit de 17de eeuw daterende waterlopen de Oude Griff of Beentjesgraven. In 1810 hadden de participanten de herberg bij de Lichtmis al bereikt.

De Dedemsvaart doorsnijdt de oude Hasseltermarke in een noordelijk- en zuidelijk deel. Het noordelijke deel behoorde zoals vermeld tot de buurschappen Streukel en Hombroek. Het is daarom ook niet vreemd dat de havezate Groot Terwee wordt gesitueerd in Streukel.

4.2. De havezate Groot Terwee¹⁸

De oudste bron die betrekking heeft op een huis ter Weede stamt uit 1488. In dat jaar wordt door Hessel Mulert, schout van Hasselt, een geschil bijgelegd tussen hem en Johan Koetgen over een uitweg bij het huis ter Weede. Van de Mulerts is bekend dat zij eigenaar waren van Groot Terwee. In 1545 wordt het goed door Johanna Mulert als bruidschat meegenomen in haar huwelijk met Marten Grevinck. Zij heeft het goed dan verkregen via haar vader Johan Mulert. Deze Johan was een kleinzoon van de eerder genoemde Hessel Mulert. Over de familie Koetgen zijn we een stuk slechter ingelicht. Zeker is dat zij in 1488 goederen bezaten die grenssten aan Groot Terwee. Dit wordt in 1499 en 1514 nogmaals duidelijk wanneer Ludeken Koetgen verschillende renten vestigt op Groot Terwee.

Een groot deel van de 16de eeuw is het huis Groot Terwee bewoond geweest door Marten Grevinck. Ook na de scheiding

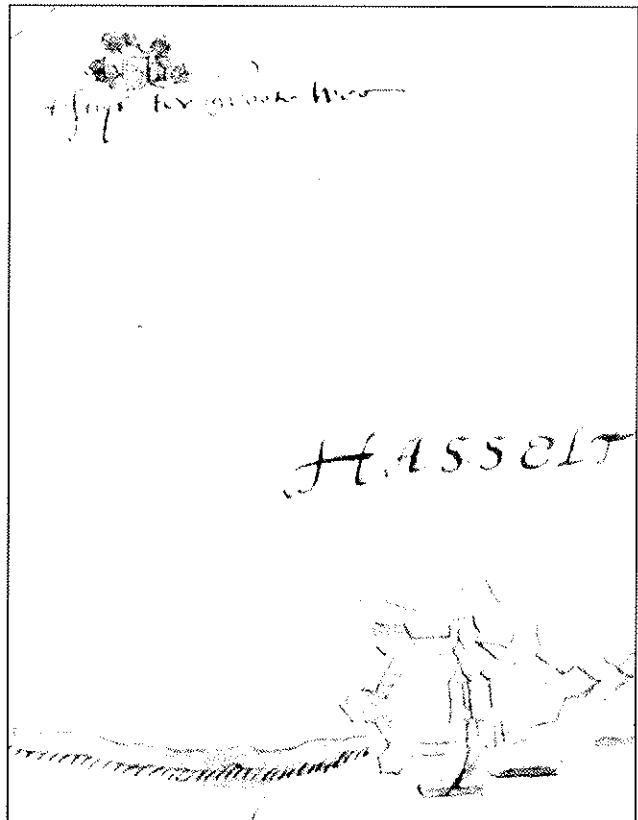
Afb. 17. Kaartje Hasseltermarke.

met zijn vrouw, die er met een ander vandoor was gegaan, bleef hij het huis bewonen. Grevinck was echter geen officieel eigenaar omdat het huis bezit was van zijn vrouw die in 1570 was gestorven. De erfgenamen van Johanna Mulert eisten daarom hun deel op. Door oorlogshandelingen en het vacant zijn van de post drost van IJsselmuiden kon Grevinck tot zijn dood op de havezate blijven wonen. Ook na zijn dood bleef het in handen van zijn familie, waaruit blijkt dat hij het proces omtrent de eigendomsituatie gewonnen moet hebben. Groot Terwee kwam via zijn zus Jutte in handen van de familie Van den Clooster. Zo wordt in 1625 Roelof van den Clooster als eigenaar van het goed genoemd. Hij vrijde het goed met 18 ha land. Land dat alleen te gebruiken was als wei- of hooiland en dus in de laagte moet hebben gelegen.

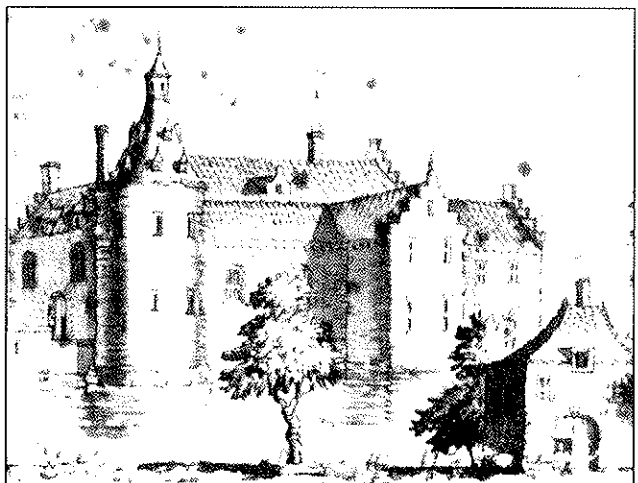
Na zijn dood in 1638 komt het huis in 1646 aan zijn oudste zoon Wolter toe. Wolter overleed echter al in 1650. Kort hierna brak er een fette strijd uit tussen de weduwe van Wolter, Helena Ateid van Broeckhuysen van den Doorn en haar schoonfamilie. Zij moest uiteindelijk een deel van haar goederen verkopen om de proceskosten te kunnen betalen. In 1668 is zij in haar rechten erkend en trouwde zij met Johan Aifer van IJsselmuden tot de Rollecate. Hij stierf echter al snel waarna het huis uiteindelijk in handen kwam van Wolter Jan van Broeckhuysen, een neef van Helena. Hij verwierf kort daarna ook de nabij gelegen havezate De Doorn in Haerst. Hij besloot daarom Groot Terwee van de hand te doen aan zijn neefje Willem van Haeften. Willem overleed echter al in 1730 waardoor het huis weer eigendom werd van Wolter Jan. Via hem vererfde het op zijn zoon Willem Reint die echter al in 1739 overleed. Als enig erfgenaam kwam toen neef Willem Reint van Voorst tot de Grimberg in aanmerking. Deze deed het na zijn dood over aan zijn zoon Pieter Willem. We zijn dan al beland in 1765. In datzelfde jaar laat Van Voorst Groot Terwee publiekelijk veilen, maar door het overlijden van de verkoper kon dit niet doorgaan. Twee jaar later werd het huis door zijn weduwe verkocht aan Hendrik Dijkers en Jan Brouwer. Zij hadden het puur als speculatieobject en verkochten het al snel door aan Harmen Jacobs en zijn vrouw Albertje Wolters. Uitgezonderd bij de verkoop was het recht van verschrijving. Het erf Klein Terwee werd verkocht aan Jacobus Gerrits.

Later in 1783 werd ook het recht van verschrijving aan Albertje Wolters verkocht. Zij deed kort daarna het goed van de hand aan A.H.A.C baron van Haersolte. In 1792 lezen we dat Coenraad Willem van Haersolte het goed transporteert aan Lambert Bruining en Elisabeth Pothoff. Haar zoon Gerrit Jan overleed ongehuwd en kinderloos waarna het huis eigendom werd van Egbert Bouwmeester. Hij heeft het toen als boerenerf beschreven goed met bakhuis, drie hooibergen, drie schuren en een varkenshok, verkocht aan Margaretha Daniëlla Pruijmers. Via haar kwam het in 1951 in handen van Egbert Knol. De familie Knol is nog steeds woonachtig op de boerderij.

Uit deze samenvatting en opsomming wordt duidelijk wie eigenaar en bewoner van het huis Groot Terwee zijn geweest. Het geeft echter geen inzicht in het feit hoe het goed er in de loop der eeuwen uit heeft gezien. Het is op een gegeven

Afb. 18. Kaart 1635 met daarop huis Groot Terwee.

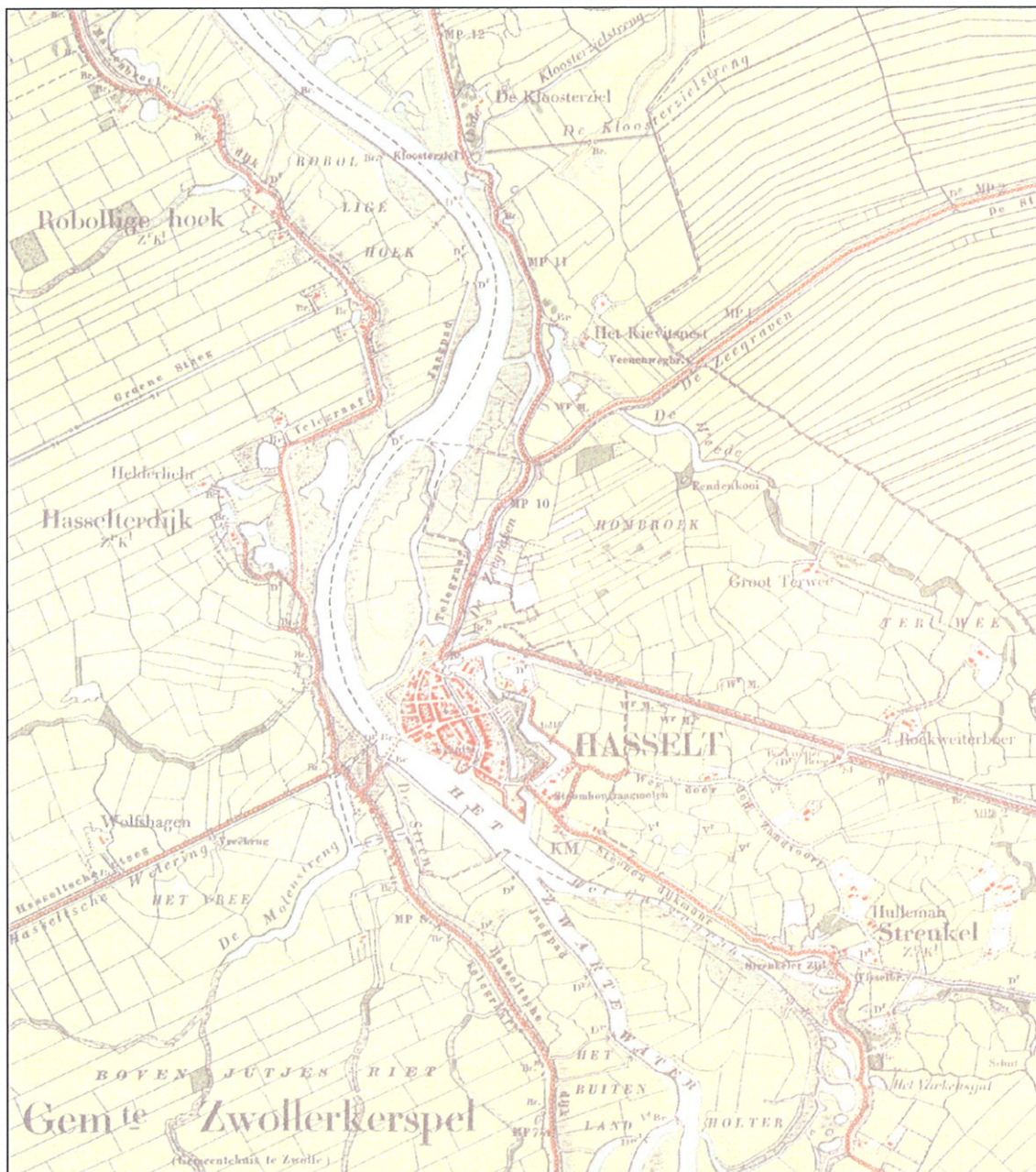
Afb. 19. Fantasieafbeelding Groot Terwee volgens J. Stellingwerf.

moment uitgegroeid tot een havezate maar ook weer vervallen tot boerderij. Bij een havezate hebben we het beeld van een groot en voornaam huis met grachten en tuinen. Het kan heel goed zijn dat de havezate Groot Terwee niet meer was dan een spijker bij een grote boerderij. Het ontwikkelen van spijker tot buitenplaats of havezate is in de omgeving van Zwolle en Dalfsen een algemene trend. Uit opgravingen weten we dat ook de Kranenburg, in de 18de eeuw een zeer voornaam huis, ontwikkeld is uit een spijker.

4.3. De Weede

Het belangrijkste element in het onderzoeksgebied is natuurlijk de waterloop de Weede. De Weede is op oud kaartmateriaal en ook tegenwoordig nog goed in het landschap te herkennen. De naam komt al voor in oorkonden uit de jaren 1432,1447 en in het dijkrecht van Hasselt uit 1475. Ook de twee erven Groot Terwee en Klein Terwee ontleen hun naam aan dit stroompje. Beide goederen vormde eertijds de havezate Groot Terwee. De Weede mondde uit in het Zwarte Water via de Wede- of Kievitszijl. Deze sluis heeft de watersnoodramp van 1825 niet overleefd en is toen opgeruimd. Van der Schrier beschrijft in een artikel over de gevolgen van bodemdaling in vroegere eeuwen voor de waterhuishouding in West-Overijssel in het alge-

meen en de omgeving van Hasselt in het bijzonder ook de specifieke gevolgen voor het stroompje de Weede. Hij vermeldt ook dat de Weede oorspronkelijk van het zuiden naar het noorden stroomde maar vermoedelijk ooit een bovenloop uit het oosten zal hebben gehad. Door grotere bodemdalingen ten zuiden van Hasselt ontstonden problemen met de afwatering van de Weede. Het polderpeil ten zuiden van de Dedemsvaart is tegenwoordig lager dan in het noorden. De Weede zal nu dan ook juist van noord naar zuid stromen. De mogelijkheid wordt daarom ook geopperd dat de Streukelerszijl heel goed ter ontlasting van de slecht stromende Weede aan kan zijn gelegd.¹⁹

Afb. 20. Kaart 1911 met daarop de Weede en op de plek van het Kievitsnest de voormalige Kievitszijl.

Het regelen van de waterhuishouding was ook in het onderzoeksgebied van groot belang. Voor het regelen van deze waterhuishouding was men afhankelijk van sloten. Het waterpeil in de sloten kon geregeld worden door middel van watermolens of tjaskers. Deze watermolens staan op oude kaarten vaak aangegeven met de letters WfM. Op een topografische kaart uit 1911, waarvan de verkenningen zijn verricht in 1883 en 1884 is net buiten het onderzoeksgebied onder de huidige nieuwbouwwijk De Nadorst een watermolen te zien. Een Militaire kaart uit 1859 leert ons dat ook in het onderzoeksgebied een watermolen gelegen moet hebben. Een gegeven dat al in een vroeg stadium ook door leden van de Historische Vereniging Hasselt is geopperd. Op de plek van deze laatste watermolen zijn inderdaad sporen van een zogenaamde monniksmolen aangetroffen. De monniksmolen van Om de Weede moet gedateerd worden tussen 1832 en 1859. De molen staat immers nog niet op het oudste kadastrale minuutplan uit 1832 aangegeven. Van de molen zijn houtmonsters genomen, maar deze waren door het te kleine aantal jaarringen niet te dateren.

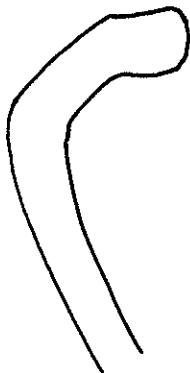
5. Vondstmateriaal

5.1. Inleiding

Tijdens het onderzoek zijn betrekkelijk weinig vondsten gedaan. De meeste vondsten zijn gedaan tijdens de aanleg van de proefsleuven en daarom niet aan sporen of vaste contexten te verbinden. Over de verspreiding van het vondstmateriaal valt ook weinig zinnigs te zeggen. Vuursteenafslagen die een mogelijke indicatie zijn voor vuursteenbewerking in de Prehistorie zijn alleen in put 3 en 7 aangetroffen. Kogelpotaardewerk is slechts opgegraven in put 11 en in de tuin van boerderij Groot Terwee. Op de plek van Groot Terwee is een dwarsdoorsnede gemaakt van de voormalige gracht van de havezate. In deze gracht is wel veel vondstmateriaal aanwezig. Het gaat om materiaal dat dateert van ca. 1475 tot 1950.

5.2. Kogelpotaardewerk

In de proefsleuven zijn slecht enkele scherven kogelpotaardewerk aangetroffen. De scherven zijn gemagerd met steengruis. Ook het randfragment vormt een bewijs voor het plaatsen van het materiaal in een late fase binnen het kogelpotaardewerk. Het gaat immers om gedraaide randen die later op het handgevormde deel van de kogelpot zijn bevestigd. De scherven kunnen globaal gedateerd worden tussen de 10de en 13de eeuw.

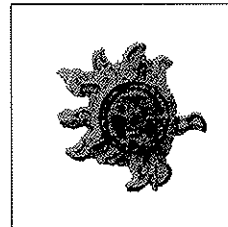

Afb. 21. Randscherf kogelpot.

5.3. Een insigne uit de slootvulling van de monniksmolen

In de slootvulling van de opgegraven monniksmolen is een insigne van lood-tin aangetroffen. Het insigne stelt het hemellichaam, de zon voor en moet geschaard worden onder de groep profane insignes. Vergelijkbare insignes zijn opgegraven in Amsterdam.²⁰ Profane insignes verwijzen voor een groot deel naar volkswijsheden, gezegden en staande uitdrukkingen, maar ook naar volksverhalen, uit de oudheid overgelever-

de onderwerpen, symbolisch beladen voorwerpen en met magie, bijgeloof of volksgeloof in verband te brengen vormen, tekens of objecten. Aan de verschillende insignes is dan ook altijd een betekenis verbonden. Een betekenis die in veel gevallen nog onduidelijk is. Voor een meer nauwkeurige interpretatie van de diverse insignes is nog veel onderzoek nodig.²¹ Het hierboven beschreven insigne is helaas de enige vondst uit de slootvulling. Het insigne kan op basis van vergelijkings-exemplaren gedateerd worden in de periode 1375-1425. De opgegraven monniksmolen is echter van een veel latere datum. Het vermoeden is dan ook dat men voor de demping van de sloot gebruik heeft gemaakt van grond van elders. Met de aanvoer van deze grond is ook het insigne meegekomen.

Afb. 22. Profaan insigne 1375-1425.

5.4. Vondsten uit de gracht van Groot Terwee

Het oudste voorwerp uit de grachtvulling van Terwee betreft een Braemsche geslagen in Deventer. De naam Braemsche is de Overijsselse benaming voor Bracteaat of Hohlphennig. Dit is een klein koperen muntje met een gewicht tussen de 0.2 en 0.7 gram. Het muntje is altijd slechts aan een zijde geslagen. De nominale waarde bedroeg slechts 1/64 stuiver. De datering van dit type muntjes ligt rond 1480.

Afb. 23. Braemsche van Deventer ca. 1480.

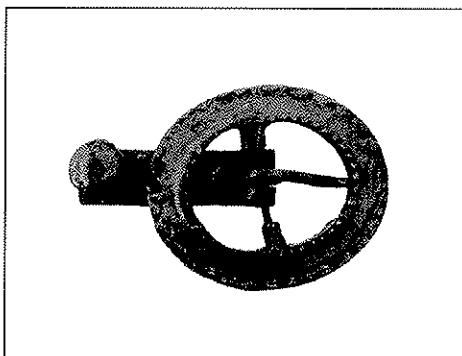
Het aardewerk uit de grachtvulling dateert voornamelijk uit de 18de eeuw. Onder het aardewerk zijn door de beperktheid van het onderzoek geen complete voorwerpen opgegraven. Van slechts enkele scherven is een bepaling van herkomst en datering te geven. Binnen het aardewerk vormt de categorie roodbakkend de hoofdmoot. Dit is aardewerk dat vervaardigd is van de in Nederland voorhanden zijnde ijzerhoudende klei. Onder het roodbakkend aardewerk bevinden zich scherven van twee verschillende borden uit het Nederrijnse gebied. Dit zijn borden met een slijbversiering en een kenmerkende witte

rand. Herkenbaar zijn verder borden met een gespiraliseerde slijbversiering en een kop met aan de buitenzijde van de rand slijbversiering. Beide producten kunnen op basis van de verontreinigingen in de gebruikte klei als Fries worden bestempeld. Tot de categorie bouwkeramiek kan verder nog een fragment van een grijze dakpan gerekend worden. De dakpan is voorzien van het opschrift "D. v. Oordt Oudshoorn" en stamt ergens uit de 19de eeuw.

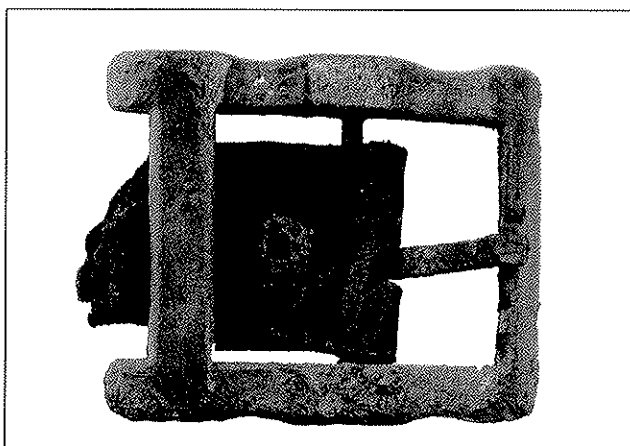
Een opmerkelijke vondst is een ijzeren kanonskogel met een diameter van 11 cm.²² Op de kogel is nog duidelijk de gietprop te zien. Uit welke periode de kogel stamt is niet duidelijk. Uit historische gegevens blijkt dat de toenmalig bezitter Marten Grevinck rond 1580 een bezetting van soldaten op Groot Terwee had gelegd.²³ Gietijzeren kogels worden met name in de 16de eeuw algemeen, maar komen ook in de 18de eeuw nog veelvuldig voor. In het midden van de 18de eeuw wordt in het afvoeren van kanonskogels een nieuwe ontwikkeling ingevoerd. De ijzeren kogels worden vanaf die tijd met een kardoes met buskruit verbonden. Dit zorgde ervoor dat het laden van de kanonnen veel sneller kon geschieden. Deze ontwikkeling stamt overigens al uit de 17de eeuw.²⁴

Van metaal zijn verder nog een restant van een vingerhoed en drie gespen. De vingerhoed is in een zeer slechte staat overgeleverd en is niet nader te determineren. De ronde gesp met een diameter van 1.8 cm heeft een getordeerde beugel. Dit type gesp komt voor op schoenen uit de 16de eeuw. Ook de tweede gesp kan aangemerkt worden als schoengesp maar is te dateren in de periode 1660-1720,²⁵

De gesp heeft een ovaalvormige beugel met tussenstijl die is versierd met een rand van gegraveerde boogjes. De gespannel is middels een rechthoekig plaatje verbonden met een ronde knop. Deze knop was bevestigd in een leren riempje van de schoen. De laatste gesp heeft een rechthoekige vorm en is nog bevestigd aan een stukje leren riem. De gesp dateert ergens uit de 20ste eeuw en zal vermoedelijk gebruikt zijn als paardentuig.

Afb. 24. Schoengesp 1660-1720.

Afb. 25. Gesp 20ste eeuw.

6. Conclusie

Het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in het plangebied Om de Weede had als hoofddoel het nauwkeurig in kaart brengen van de zandhoogtes of rivierduinen in het gebied. Op deze rivierduinen bestaat immers de grootste kans op de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. Al tijdens het aanleggen van de eerste proefsleuf werd duidelijk dat de Bodemkaart van Nederland 1:50.000 van dit gebied niet helemaal overeenkwam met de ondergrond zoals deze in de proefsleuf is waargenomen. Op de plek waar een rivierduin aanwezig moest zijn, is een veenpakket aangetroffen waarin zelfs nog restanten van bomen bewaard zijn gebleven. Op plekken waar op de bodemkaart weideveengronden zijn gekarteerd, is in put 1 op twee plekken een klein rivierduin aangetroffen. Het gaat om een geïsoleerd liggend rivierduin omringd door veen en een rivierduin dat mogelijk doorsneden wordt door de aanleg van de latere Dedemsvaart. Besloten is om in eerste instantie toch de informatie van de Bodemkaart van Nederland te volgen omdat dit de enige bron is voor de natuurlijke ondergrond van het gebied. Al snel werd duidelijk dat de Bodemkaart van Nederland voor de rest van het onderzoeksgebied grotendeels overeenkwam met de resultaten van ons onderzoek. Opmerkelijk is wel dat de rivierduinen aanmerkelijk kleiner zijn dan op de kaart is aangegeven. De putten 3 tot en met 15 zijn dus zoals voorspeld over de rivierduinen aangelegd. Alleen voor het meest zuidelijk gelegen perceel langs de Vaartweg diende een andere aanpak te worden gehanteerd. Besloten werd om put 1 langer te maken en in dit perceel goed naar de kleur en groei van het gewas te kijken. De rivierduinen tekenden zich in dit perceel goed af in de groei en kleur van het gras.

Op de rivierduinen in het onderzoeksgebied zijn betrekkelijk weinig archeologische vindplaatsen aangetroffen. Dit hoeft echter niet te betekenen dat er in het gebied geen archeologische sporen aanwezig zijn geweest. Uit de resultaten van het archeologisch onderzoek op het hierboven beschreven perceel aan de Vaartweg en uit gesprekken met de vruchtgebruiker Knol werd al snel duidelijk dat in het gebied in het verleden veel gedaan is aan zandwinning. Ook zijn verschillende delen van het gebied diepgeploegd. Alleen aan de percelen aan de rand van de nieuwbouwwijk de Nadorst is weinig veranderd. Het diep ploegen en de grootschalige zandwinningen kunnen de oorzaak zijn voor het ontbreken van archeologische sporen. Om toch enig inzicht te krijgen in de archeologische waarde in dit gebied is daarom veel aandacht besteed aan de flanken of overgangen van de rivierduinen naar de lager gelegen gebieden. Op plaatsen waar nog enigszins sprake was van een intact bodemprofiel is vooral gelet op vondstmateriaal, zoals aardewerk en vuursteen en indicatoren als houtskool. Helaas zijn ook op deze locaties geen vondsten gedaan die wijzen op menselijke bewoning. Op drie locaties in het onderzoeksgebied zijn zogenaamde kuilhaarden aangetroffen. Dit zijn houtskoolhoudende sporen die in verband kunnen worden gebracht met menselijke activiteiten in het Mesolithicum. Op basis van enkele ¹⁴C daterin-

gen is vastgesteld dat de kuilhaarden uit het Laat Mesolithicum (6800-5200 v. Chr.) stammen. De sporen uit het Mesolithicum bewijzen dat het landschap in en rond Hasselt in deze periode zeer geschikt was voor de jagers/verzamelers. Naast kuilhaarden in het gebied Om de Weede is in 2004 ook op de lokatie Gasthuisstraat/Eikenlaan een kuilhaard uit het Laat Mesolithicum aangetroffen. De sporen uit het Mesolithicum zijn de oudste sporen van menselijke activiteiten die in het gebied in en rond Hasselt zijn aangetroffen. Op de rivierduinen in het plangebied zijn verder geen sporen of vondsten gedaan die verwijzen naar bewoning. Alleen op de plek van boerderij Groot Terwee, op het hoogste punt in het gebied, zijn aanwijzingen gevonden voor middeleeuwse of laat middeleeuwse bewoning. Op deze plek heeft volgens historische bronnen het huis de Weede gelegen. Dit huis wordt in 1488 voor het eerst vermeld, maar is vermoedelijk van een oudere datum. Hoe het huis de Weede er in het beginstadium heeft uitgezien is niet duidelijk. Mogelijk gaat het hier oorspronkelijk om een groot boeren erf waaraan later een spijker is toegevoegd. Een spijker is een klein torenachtig gebouw met een of meerdere verdiepingen die los van de boerderij of tegen de boerderij aan kan zijn gebouwd. De tijdens het IVO gevonden middeleeuwse scherf en de scherven die zijn gevonden tijdens de aanleg en verbouwing van de ligboxstal verwijzen naar mogelijke bewoning uit de periode 10de tot 13de eeuw. Het gaat hier echter om slechts enkele scherven. In het gebied rondom de boerderij is in het landschap en met behulp van oud kaartmateriaal (o.a. Hottingerkaart 1773-1794 en kadastraal minuutplan 1832) nog voor een groot deel het grachtenstelsel te traceren. In overleg met Knol is besloten om ten westen van de boerderij ter hoogte van de voormalige voordeur een doorsnede door de gracht te maken. Hier zou volgens overlevering ook een brug hebben gelegen. De kans op vondsten is vooral bij bruggen over de grachten het grootst. In de bovenlaag van de gracht bleek een hoop vondstmateriaal aanwezig te zijn dat in verband kon worden gebracht met het boerenbedrijf. Naast bijvoorbeeld een dekseel van een melkbus is hier aardewerk gevonden dat voornamelijk uit de late 19de eeuw of 20ste eeuw stamt. Onder deze opvullingslaag bleek nog een groot deel van de oorspronkelijke grachtvulling aanwezig te zijn. In deze vulling zijn enkele vondsten gedaan die met volle zekerheid aan de havezate Groot Terwee zijn toe te schrijven. Het gaat hier onder andere om de in hoofdstuk 5 beschreven munt uit Deventer van rond 1480 en de ijzeren kogel.

Wanneer gekeken wordt naar de vragen zoals deze zijn gesteld in het PvE en PvA kan gezegd worden dat er een vijftal vindplaatsen in het gebied zijn aan te wijzen. De archeologische vindplaatsen uit het Laat Mesolithicum zijn heel interessant gebleken maar waren helaas grotendeels verstoord door sporen van spitmachines of diep ploegen. Van zeker 90 % van de kuilhaarden was het niet meer mogelijk om monsters te nemen voor ¹⁴C dateringen. Besloten is dan ook om op deze plekken geen vervolgonderzoek uit te voeren. Ook op de

plek van de monniksmolen is geen vervolgonderzoek nodig. De sporen zijn tijdens het IVO onderzocht en tevens bemonsterd. De houtmonsters waren helaas niet geschikt voor datering door de afwezigheid van voldoende jaarringen. Ook op de plekken van de andere mogelijke tjaskers is geen onderzoek nodig. De lokaties zijn allemaal doorgraven door latere sloten en grotendeels vernietigd.

Uit het archeologisch onderzoek is gebleken dat op de lokatie van boerderij Groot Terwee nog sporen aanwezig kunnen zijn geweest van bewoning uit de 10de tot 13de eeuw. Op deze plek is bij bodemingrepen een vervolgonderzoek noodzakelijk. Dit onderzoek zal enigszins gericht moeten zijn op het terrein binnen de deels traceerbare gracht maar zal ook bedoeld moeten zijn om het oorspronkelijke grachtenstelsel in kaart te brengen. In de gracht kan daarnaast veel vondstmateriaal uit verschillende perioden aanwezig zijn. Het onderzoek op het terrein binnen de grachten is nodig om de ontwikkeling van Groot Terwee in kaart te kunnen brengen. Gaat het hier inderdaad om een boerderij met spijker of is hier eerder sprake van een zaalgebouw. Verder is het van belang om de ontwikkeling te volgen tot het ontstaan van de huidige boerderij die uit de periode rond 1900 dateert. Het onderzoek kan van groot belang zijn voor de geschiedenis van kastelen en buitenplaatsen in Oost Nederland. Het onderzoek naar Groot Terwee kan daarbij goed vergeleken worden met het in 2005 en 2006 uitgevoerde onderzoek op de Kranenburg bij Zwolle. Een havezate die net als Groot Terwee in de 16de eeuw eigendom was van de familie Mulert.

Noten

1. Interne notitie gemeente Zwolle, 26 april 2006
2. cf. Handboek ROB specificaties, juni 1998
3. Kuijer en Rosing 1994
4. Ten Cate et al. 1995
5. Rapportage milieutechnisch onderzoek bodemkwaliteit en verhardingen ontwikkelingsgebied Hasselt Oost door Witteveen+Bos in 2006.
6. Volgens landbouwer Knol van Groot Terwee zijn deze sporen ergens in de jaren 70 van de vorige eeuw ontstaan. Toen is in opdracht van zijn vader het perceel diepgeploegd
7. Hamming 2004, 8
8. Hamming 2004, 10
9. Mondelinge mededeling H. Knol
10. Een deel van het onderzoeksgebied is niet onderzocht omdat er geen reserveringsovereenkomst is getroffen tussen de eigenaar en de gemeente Zwartewaterland. Op basis van de resultaten van de eerste fase bleek het ook niet nodig te zijn om alsnog sleuven in dit deel van het gebied aan te leggen.
11. In dit rapport wordt de term kuiltuilen gebruikt. In andere publicaties wordt ook wel gesproken van brandkuilen of haardkuilen. Hermesen spreekt daarom liever van brandkuilen omdat de term haard associaties oproept met een afgebakende huishoudelijke stookplaats; Hermesen 2006, 39
12. De overgang van Midden- naar laat Mesolithicum wordt momenteel op ca. 7750 BP gesteld (o.a. Niekus, in druk)
13. zie o.a. Hermesen 2006, 14
14. Peeters 2007, 6-7
15. Van Gijssel & Van der Valk 2005, 60-62
16. Groenendijk 1989, 97-99
17. Hamburg e.a 2001, 13
18. Samenvatting van Mensema en Gevers 2005, 152-157
19. Van der Schrier 1976, 16
20. Van Beuningen en Koldewij 1993, 302, afb. 910 en 911
21. Van Beuningen en Koldewij 1993, 240
22. Een vrijwel identieke kogel is volgens de heer Knol ook op de akker voor de boerderij (tussen Boerderij Groot Terwee en de Rietsnit) aangetroffen. Deze berust in het provinciaal depot van Overijssel in Deventer
23. Gevers en Mensema 2005, 153
24. Kist 1993, 114
25. Whitehead 2003, 96-102

Literatuur

Beuningen, H.J.E. van en J. Koldewij 1993. Heilig en Profaan. 1000 Laat-Middeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen. *Rotterdam Papers VIII. A contribution to medieval archeology.*

Blom, L.H. z.j. *De Tjasker. Een zeldzaam molentype.*

Cate, J.A.M. ten, A.F. Holst, H. Kleijer & J. Stolp 1995. *Handleiding bodemgeografisch veldonderzoek. Richtlijnen en voorschriften, deel A: Bodem* [DLO-Staring Centrum. Technisch document 19A].

Gevers, Jhr. A.J. en A.J. Mensema 2005. *De Havezaten in Salland en hun bewoners.*

Gijssel, K. van & B. van der Valk 2005. Aangespoeld, gestuwd en verwaaid: de wording van Nederland. In: L.P. Louwe Kooijmans e.a. (red.) *Nederland in de Prehistorie*, 45-74.

Groenendijk, H.A. 1989. Mesolithic hearth-pits in the Veenkoloniën (prov. Groningen, the Netherlands), defining a specific use of fire in the Mesolithic, *Palaeohistoria* 29, 85-102.

Hamburg, T.D. e.a. 2001. *De mesolithische en vroeg-neolithische vindplaats Hoge Vaart-A27 (Flevoland). Deel 13. Grondsporen: antropogene sporen en structuren* (rapportage archeologische monumentenzorg 79).

Hamming, C. 2004. *Ontstaan van meerbodembekkele beekbezinking.*

Hasselt, H en H. Clevis 1988. Munten. *Archeologisch onderzoek Broerenkerk editie 4*, 1988.

Hermesen, I 2006. *Mesolithische haardkuilen of houtskoolmeilers aan de Vrouwenlaan. Verslag van een noodopgraving met brandkuilen en vuursteen uit de tijd van jagers en verzamelaars in Zwolle* (Archeologische Rapporten Zwolle 39).

Kuijer, P.C. en H. Rosing 1994. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000, Blad 21 Oost Zwolle*. Toelichting bij kaartblad 21 Oost Zwolle.

Mooijweer, J en W. Coster. *Uit den ash kolk der vergetelheid. Geschiedenis van de stad Hasselt 1252-2002.*

Niekus, M.J.L.Th, in druk. A geographically referenced 14C-database for the Mesolithic and Early Swifterbant-culture in the northern Netherlands and some remarks on the spatial-temporal distribution of these dates, *Palaeohistoria* 47/48.

Peeters, J.H.M. 2007. *Hoge Vaart-A27 in Context: Towards a model of Mesolithic-Neolithic land use dynamics as a framework for archaeological heritage management*. Samenvatting en stellingen.

Schrier, D.M. van der 1976. Gevolgen van bodemdaling in vroegere eeuwen voor de waterhuishouding in West-Overijssel in het algemeen en in de omgeving van Hasselt in het bijzonder. In: *Verslagen en Mededelingen van de vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. 90e stuk* 1975, 5-21.

Whitehead, R. 2003. *Buckles 1250-1800.*